

Å være menneskelig i en mørk tid
Samtale på filosofifestivalen i Kragerø
mellom professor i filosofi, UiO, Inga Bostad, professor i
sosialantropologi, Thomas Hylland Eriksen og lege og psykolog Evelin
Lindner
28. mai 2023

Evelin Lindner
lege og psykolog
dr. med., dr. psychol.
Universitetet i Oslo, Psykologisk institutt
President for Human Dignity and Humiliation Studies (HumanDHS,
humiliationstudies.org) og
med-grunnlegger av initiativet for et Verdensuniversitet for verdighet

Jeg vil begynne med å takke Kirsten Tangen og hele programkomiteen for å gjøre denne inspirerende festivalen mulig. Dessuten takker jeg Inga Bostad og Thomas Hylland Eriksen for å inkludere meg i den viktige samtalen om å være menneskelig i en mørk tid. Det er en stor ære for meg å få lov til å lære av så eminente tenkere som Inga og Thomas!

Jeg takker Inga for hennes forslag om å ta utgangspunkt i Hannah Arendts tekst fra 1968, «Humanity in dark times: Thoughts about Lessing»¹ og i Judith Butlers siste bok *The force of nonviolence: An ethico-political bind*.² Mens jeg leste Arendts tekst, prøvde jeg å relatere hennes tanker til Butlers budskap og til mitt arbeid. Jeg skrev ned noen notater som jeg vil gjerne dele nedenfor.

Jeg har akkurat tilbrakt opprivende uker i Jerusalem, Ramallah og Betlehem. Det er en verdensregion hvor mange ville bli tjent med å lese Hannah Arendts «Humanity in dark times». Arendts kjernespmåål er det følgende: «...to what extent do we remain obligated to the world even when we have been expelled from it or have withdrawn from it?» (Arendt, side 22). På norsk, «...i hvilken grad forblir vi forpliktet overfor verden selv når vi har blitt utstøtt fra den eller har trukket oss tilbake fra den?» Det å være utstøtt eller å føle seg utstøtt og å trekke seg tilbake fra verden, eller til og med angripe verden, dette er et *Leitmotiv* in denne verdensregionen som kalles Levanten eller Vest-Asia (Midtøsten er et navn som røper et europeisk perspektiv).

Hannah Arendt mottok byen Hamburgs Lessing-pris i 1959 og «Humanity in dark times: Thoughts about Lessing» var tittelen på hennes foredrag som hun holdt ved denne anledningen. Dette foredraget om den tyske filosofen fra opplysningstiden Gotthold Ephraim Lessing (1729 – 1781) utgjør det første kapitlet i boken *Men in dark times*, på norsk, *Mennesket i dystre tider*,³ en bok som omhandler mennesker som opplyser mørke tider med sin dømmekraft, medmenneskelighet, vennskap og kjærlighet.

Hvis Arendt levde enda, ville jeg be henne å utvide boken, fordi jeg har flere kandidater. Inga Bostad og Thomas Hylland Eriksen er de første, siden de opplyser mørke tider med sitt banebrytende arbeid. I Levanten så er det Prins Hassan, onkelen til den nåværende kongen av Jordan, som er regionens Mandela og fortjener å bli hørt og lest. Også min far ville være en kandidat — til tross for den bunnløse ydmykelsen som han erfarte i sitt liv, trakk han seg aldri tilbake fra verden i bitterhet, tvert imot, hans kjærlighet ble bare større.

Når jeg leste Arendts tekst, så forsto jeg at koblingen mellom Aristoteles og Lessing er noe hun ønsker å gjenoppleve i den moderne verden. Hun ønsker å bevare den antikke greske

vektleggingen av samtale mellom likeverdige borgere i det offentlige rom, noe som er mye mer enn medfølelse og solidaritet blant alle de som ble ofre for ydmykelse og utryddelse.

Når jeg så på Butlers bok, så forsto jeg at mye av hva hun sier har vært sentralt i mitt arbeid helt fra begynnelsen. Butler ber oss å overskride tanken om vold som en én-til-én-handling, men å få strukturell, symbolsk, institusjonell og andre former for objektiv vold til å fremstå like problematisk. Hvis vi vil stanse å skade andre i selvforsvarets navn, så må forestillingen om «oss» inkludere «dem», må selvforsvar handle om å forsvare «oss alle» fra vold. Selvforsvar må bli et forsvar av «ett globalt selv» som ikke lenger rommer «andre». Ikkevold betyr i så fall ikke å avstå fra å utsette «andre» for vold, men blir inkluderende i bestrebelsen på å fjerne de sosiale og psykologiske vilkårene for vold og voldelige sosiale forhold. Ikkevold betyr samtale mellom likeverdige verdensborgere i den globale landsbyens offentlige rom.

I mitt arbeid fremhever jeg betydningen av humiliation eller ydmykelse og nedverdiggelse som det viktigste hindret for en slik global samtale. Min forskning tilsier at følelser av ydmykelse og nedverdiggelse kommer til å bli mer og mer relevante for spørsmål om krig og fred, og dette av flere grunner. For det første, så sårer følelser av ydmykelse mye dypere i det øyeblikket man tar menneskerettighetsidealet om likeverd innover seg. Det å bli nedverdiggert betyr da å bli ekskludert fra hele menneskeheten, mens dette ikke er tilfellet når man går ned noen trinn på rangstigen av ære. Jeg differensierer *honour humiliation*, eller krenkelse av ære i en sosial kontekst tuftet på normer av ulikeverd, fra *dignity humiliation*, eller krenkelse av verdighet i en sosial kontekst tuftet på likeverdsidealet. For det andre så blir hevnaksjoner som kommer ut fra disse følelsene mye farligere jo mer globaliseringen intensiveres, jo mer alle er gjensidig avhengige av hverandre, og dette i en situasjon hvor globalt samarbeid er viktigere enn noensinne, gitt at planetens bæreevne overskrides. Thomas Hylland Eriksens arbeid er banebrytende ved å belyse denne utviklingen.⁴

Lessing, så skriver Hannah Arendt, sa at «all passions, even the most unpleasant, are as passions pleasant» because «they make us ... more conscious of our existence, they make us feel more real». Arendt fortsetter ved å si, «This sentence strikingly recalls the Greek doctrine of passions, which counted anger, for example, among the pleasant emotions, but reckoned hope along with fear among the evils!» (Arendt, side 6) Riktignok, så var håp ikke sett på som noe godt i antikkens Hellas, mens sinne ble vurdert som noe positivt.⁵ Mange i denne tiden så på håp som noe som lurer folk til å overestimere sine muligheter og derfor handle på måter som skader dem. Når det gjelder sinne, så ble sinne ifølge Aristoteles provosert frem av en fornærmelse, og det positive ved sinne var gleden som kommer fra forventning om hevn.

I mitt arbeid satser jeg veldig på gleden i sinne, akkurat som Aristoteles sier, bortsett fra at det er ikke forventning om hevn som gjør meg glad. Når jeg avstår fra vold betyr det ikke at jeg fornekte sinne, tvert imot, jeg ser sinne som en resurs i Paulo Freires ånd, nemlig som kilde for bevisstgjøring og aksjon. Her kommer også håp inn i bilde, fordi riktig tilpasset aksjon gjør håp realistisk, bare da er håp ikke lenger ren ønsketenkning.

Jeg må innrømme at jeg personlig er så rasende på hva vi mennesker gjør med hverandre og med vårt habitat at jeg følger Aristoteles og Arendt og Butler ved å gi hele mitt liv til å arbeide for å fjerne det som står i veien for en fremtid i fred og likeverd, jeg arbeider for hele menneskehetens selvforsvar mot ydmykelse og vold. Fordi selvforsvar som innebærer ydmykelse og vold mot andre skader til syvende og sist hele menneskeheten.

Arendt roser Lessing fordi, selv om han trakk seg tilbake fra en verden preget av ufrihet og valgte tankenes frihet, så trakk han seg ikke inn i sitt eget jeg som stoikere ville ha gjort. Han kombinerte det å tenke fritt med handling. Arendt skriver, «The secret relationship of his 'self-thinking' to action lay in his never binding his thinking to results... Lessing's thought is not the (Platonic) silent dialogue between me and myself, but an anticipated dialogue with others» (Arendt, side 10). Jeg følger Lessing i det at mine bøker er først og fremst

invitasjoner til dialog. Folk spør meg ofte om jeg har håp for menneskehetens overlevelse på denne planeten og mange antar at jeg ville gi opp mitt arbeid hvis jeg så ingen håp. Jeg svarer ved å si at jeg arbeider for mer verdighet i verden uansett håp eller resultater. Jeg jobber for verdighet, enten vi som menneskehet overlever med verdighet eller, hvis det er for sent og økologiske vippepunkter har allerede blitt passert for mye, så bør vi iallfall dø ut med verdighet. Verdighet er viktigst for meg. Jeg spør tilbake: Vil vi heller overleve i uverdighet eller dø ut i uverdighet?

Jeg holder meg muligens mer til Rousseau enn til Lessing når det angår *fraternité* eller medfølelse på den ene siden og vennskap på den andre siden. Arendt skriver, «Lessing was troubled by the egalitarian character of compassion — the fact that, as he stressed, we feel ‘something akin to compassion’ for the evildoer also» (Arendt, side 12). Det å ha «compassion for evildoers» er ikke et problem for meg. Heller ikke for Rousseau, skriver Arendt: «In the spirit of the French Revolution, which leaned upon his ideas, he saw *fraternité* as the fulfilment of humanity. Lessing, on the other hand, considered friendship — which is as selective as compassion is egalitarian — to be the central phenomenon in which alone true humanity can prove itself» (Arendt, side 12). Jeg følger Rousseau i å inkludere også «evildoers» i min medfølelse, ikke minst fordi vi alle er evildoers på én eller annen måte, særlig vi som lever i den så-kalte første verden, siden vi er medvirkende, om vi vil eller ikke, i nåtidens kriser bare ved å leve et «normalt liv» (kjøre bil, ta fly, bruke plastikk, bruke produkter full av skadelige kjemikalier, osv). På samme tid, så følger jeg også Lessing i hans radikale åpenhet for vennskap, akkurat som Arendt beskriver: «No insight into the nature of Islam or of Judaism or of Christianity could have kept him from entering into a friendship and the discourse of friendship with a convinced Mohammedan or a pious Jew or a believing Christian. Any doctrine that in principle barred the possibility of friendship between two human beings would have been rejected by his untrammelled and unerring conscience. He would instantly have taken the human side and given short shrift to the learned or unlearned discussion in either camp. That was Lessing’s humanity» (Arendt, side 29 til 30). Dette er også min humanity, min måte å være medmenneske på!

Selv om jeg er for medfølelse med alle og vektlegger det egalitære aspektet i medfølelse, så deler jeg allikevel noe av ubehaget som Arendt setter ord på: «...should human beings be so shabby that they are incapable of acting humanly unless spurred and as it were compelled by their own pain when they see others suffer?» (Arendt, side 15). I mitt arbeid prøver jeg å avstå fra å være så shabby som Arendt beskriver. Jeg går til og med et skritt videre, jeg vil heller ikke bruke min medfølelse for andres lidelser som valuta for å samle poeng for mitt ettermæle i historie bøkene eller i himmelen.

I det attende århundre ble fraternity sett på som «philanthropic feeling», som et broderlig bånd mellom de utstøtte, mellom «pariaene». Arendt skriver, «Fraternity, which the French Revolution added to the liberty and equality which have always been categories of man’s political sphere — that fraternity has its natural place among the repressed and persecuted, the exploited and humiliated, whom the eighteenth century called the unfortunates, *les malheureux*, and the nineteenth century called the wretched, *les misérables*» (Arendt, side 14). Arendt fortsetter ved å si at historien har vist siden at «this kind of humanitarianism, whose purest form is a privilege of the pariah, is not transmissible and cannot be easily acquired by those who do not belong among the pariahs. Neither compassion nor actual sharing of suffering is enough» (Arendt, side 14).

Jeg kommer stadig bort i de problemene som Arendt beskriver. I min bok om terrorisme beskriver jeg hvordan vold, hat og terror er dypt sammenvevd med ære, heltemot, seiers herlighet og kjærlighet for ens egne.⁶ *Si vis pacem para bellum* sa romeren Vegetius, «Hvis du vil ha fred forbered deg på krig».⁷ Dette er mottoet som beskriver *sikkerhetsdilemmaet*, som statsvitere kaller det. Mange tenker fremdeles i disse baner i dagens politiske arenaer og

streber etter fred gjennom herredømme, kontroll og om nødvendig krig. Det føles ydmykende for dem å bli spurt å gi fra seg «seiers herlighet» og delta i pariaenes humanitarisme.

To leire konfronterer derfor hverandre, på den ene siden de som tar til orde for fred gjennom global tillitsbygging gjennom dialog og partnerskapselig samarbeid i gjensidig respekt, og på den andre siden de som fortsatt streber etter fred gjennom kontroll og om nødvendig krig. Dominatorleiren latterliggjør og ydmyker partnerskapsleiren og anklager den for en naiv tro på menneskets godhet og en mangel på beredskap, mens partnerskapsleiren advarer at troen på menneskets ondskap sammen med for entusiastisk beredskap for krig vil skape nettopp krig. Begge sider er irriterte over den andre. Men også forsvarerne av den menneskelige naturens godhet undergraver sitt eget budskap når de sprer det på ydmykende måter, og fremmedgjør dermed sine motstandere i stedet for å vinne dem over. Begge sider føler at den andre siden øker sjansene for at akkurat de tingene skjer de ønsker å forhindre — fra terrorisme og folkemord til krig, fra klimakollaps til tap av biologisk mangfold.

Jeg blir minnet på Martin Bubers I-It versus I-Thou,⁸ når jeg leser Arendts ord, «...truly human dialogue differs from mere talk or even discussion in that it is entirely permeated by pleasure in the other person and what he says» (Arendt, side 15). I hennes arbeid har Inga Bostad mesterlig beskrevet denne gleden som dialog gir.⁹ Denne gleden er for meg verdt mer enn alt gull og alle diamanter i verden. Denne gleden er min livseliksir.

For Arendt, det som står i veien for denne gleden er cruelty, grusomhet. Arendt advarer at så snart ofrer blir til herrer så vil grusomheten ta over. Hun skriver, «The humanity of the insulted and injured has never yet survived the hour of liberation by so much as a minute» og at derfor «feelings of fraternity» er irrelevante i politiske termer (Arendt, side 16 og 17). Arendt har rett når man ser tilbake på de siste årtusener — «feelings of fraternity» var mer eller mindre irrelevante i den politiske arenaen så lenge *sikkerhetsdilemmaet* var sterkt. Men tiden er inne nå å forandre det, iallfall hvis menneskeheten vil overleve i verdighet. De tidligere undertrykte kan ikke lenger bli de nye undertrykkerne. Menneskerettighetsidealer introduserer en annenordens transformasjon etter den første: etter å ha avsatt tyrannen, er det som må følge avviklingen av selve systemet med tyranni, og dette må gjøres med fredelige midler, uten vold og ydmykelse.

Arendt var sannsynligvis én av dem som ble ledet av «hope of preserving some minimum of humanity in a world grown inhuman while at the same time as far as possible resisting the weird irreality of this worldlessness — each after his own fashion and some few by seeking to the limits of their ability to understand even inhumanity and the intellectual and political monstrosities of a time out of joint» (Arendt, side 17).

Kanskje det er nettopp her dagens fremste oppgave ligger? Nemlig å utvide grensene av vår evne til å forstå selv det mest umenneskelige — underforstått at *forstå* er ikke det samme som *godta* — å forstå alle de intellektuelle og politiske monstrositetene som vi ser i vår tid, en tid som går av hengslene?

Mange sier til meg at hvis jeg vil jobbe videre for verdighet så bør jeg iallfall gi opp mitt globale arbeid og vie meg til én bestemt lokalitet. Jeg svarer med å si at jeg har lært av min fars skjebne at ingen er trygge før alle er trygge. Min far vokste opp i en velfungerende lokalitet, så kom Hitler og min far måtte konkludere, «Tyskland har ødelagt mitt liv, Hitler har voldtatt meg». Jeg svarer derfor med Arendt at vi kan ikke flykte fra vårt globalt ansvar inn i en drøm av et uberørt lokalt samfunn. «They must remember that they are constantly on the run, and that the world's reality is actually expressed by their escape» (Arendt, side 22). Min fars familie trodde de hadde et hjemland, inntil krefter større enn dem fjernet hjemlandet under deres føtter med et pennestrøk.

Som Butler sier, verden må bli «et globalt selv». Det er derfor jeg arbeider globalt, det er derfor jeg prøver å så frø for en «forent global landsby» med borgere som respekterer hverandre som likeverdige, som bygger enhet i mangfold ved å være i kontinuerlig dialog.

Det westfalske konseptet av nasjonalstaten fra 1648 må kanskje tenkes over — det er ikke bare Forente Nasjoner vi trenger, men Forente Verdensborgere. Som Arendt skriver, «We humanize what is going on in the world and in ourselves only by speaking of it, and in the course of speaking of it, we learn to be human» (Arendt, side 25).

Det er derfor Inga Bostads opprop til dialog¹⁰ og Thomas Hylland Eriksens forståelse av globalisering er så viktige!

Dette er min oppfordring: Hvis vi vil at den globale landsbyen skal bli et sted for verdighet i fremtiden, må menn og kvinner komme sammen og kombinere det beste fra tradisjonelle mannlige og kvinnelige rollebeskrivelser. I mitt personlige liv streber jeg etter å bringe sammen de dydene som vanligvis tilskrives kvinnelighet — som det for eksempel er følsomhet, mykhet, ømhet og omsorg — med de dydene som typisk er forbundet med mannlighet — som kraft, styrke, tapperhet og mot. Jeg anser meg selv for å være et menneske først, og en kvinne dernest, og jeg streber etter å overskride utdaterte oppskrifter av både femininitet og maskulinitet. Jeg avviser ideen om at likestilling skal oppnås ved at kvinner må slutte seg til en mannlig verden av konkurranse om dominans — for meg er ikke likestilling i en uverdigg kontekst et verdigg mål. I et spill som til slutt skader alle spillere, må hele spillet endres, det er ikke en løsning for spillerne å bedre tilpasse seg de farlige spillereglene. Alle tjener på å samskape et mindre skadeligg verdenssystem.

Trenger vi nye ismer? Kanskje ikke. Men hvis vi trenger de, hva med *dignity-ism*? *dignisme*? Jeg bruker dette ordet for å beskrive en verden der alle blir gitt mulighet til å realisere sitt beste, forankret i en sosial kontekst av kjærligg verdsettelse og tilhørigg. En verden der vi forenes i å skape tillit og respektere menneskeverdet. En verden, hvor alle menneskers grunnleggende behov blir møtt innenfor klodens bæreevne. Det å fremme samhold i mangfold betyr å forhindre at samhold blir til ødeleggende ensartethet. Og mangfold må respekteres og ikke føre til splittelse. Dignisme betyr å avslutte ydmykelsespiraler fra fortiden og forhindre at nye dukker opp. Dignisme betyr kjærligg omsorg for hele menneskehetens felles beste som medbeboere i ett begrenset habitat. Dignisme vever sammen alle verdigg aspekter av alle verdens tradisjoner til en verdigg global landsby.

Referanser

- Arendt, Hannah (1968). "Humanity in dark times; Thoughts about Lessing." In *Men in dark times*, pp. 3–31. Orlando, FL: Harcourt Brace.
https://static1.squarespace.com/static/599112efcd39c3b3ad2118b0/t/5b7b4a400ebbe83e5e0e5e34/1534806613701/Hannah+Arendt%2C+_On+Humanity+in+Dark+Times--Thoughts+about+Lessing%2C+_Men+in+Dark+Times%2C+3-31.compressed.pdf
- Arendt, Hannah (2022). *Mennesket i dystre tider*. Translated by Hedda Vormeland and Agnete Øye. Oslo: Pax forlag.
- Bostad, Inga (2017). *Å se seg spørrende omkring: Introduksjon til en ny pedagogisk filosofi*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Bostad, Inga (Ed.) (2021). *Å høre hjemme i verden: Introduksjon til en pedagogisk hjemstedsfilosofi*. Oslo: Scandinavian Academic Press (SAP).
- Buber, Martin (2003). *Jeg og du*. Translated by Terje G. Simonsen and Hedvig Wergeland. Oslo: De norske bokklubbene. Tysk original *Ich und Du*, Leipzig: Insel Verlag, 1923.
- Butler, Judith (2020). *The force of nonviolence: An ethico-political bind*. London: Verso.
- Eriksen, Thomas Hylland, Ellen Bal, and Oscar Salemink (2010). *A world of insecurity: Anthropological perspectives on human security*. London: Pluto Press.
- Eriksen, Thomas Hylland, and Iver B. Neumann (2011). *Norsk identitet og Europa*. Oslo: Europautredningen.
- Eriksen, Thomas Hylland (2014). *Globalization: The key concepts*. 2nd edition. London: Bloomsbury.

- Eriksen, Thomas Hylland (2016). *Overheating — An anthropology of accelerated change*. London: Pluto Press.
- Konstan, David (2005). "The emotions of the Ancient Greeks: A cross-cultural perspective." In *Psychologia*, 48 (4), pp. 225–40. doi: 10.2117/psysoc.2005.225. www.jstage.jst.go.jp/article/psysoc/48/4/48_4_225/_pdf.
- Lindner, Evelin Gerda (2006). *Making enemies: Humiliation and international conflict*. Westport, CT, London: Praeger Security International, Greenwood.
- Lindner, Evelin Gerda (2009). *Emotion and conflict: How human rights can dignify emotion and help us wage good conflict*. Westport, CT, London: Praeger, Greenwood.
- Lindner, Evelin Gerda, and Desmond Tutu (Foreword) (2010). *Gender, humiliation, and global security: Dignifying relationships from love, sex, and parenthood to world affairs*. Santa Barbara, CA: Praeger, ABC-CLIO.
- Lindner, Evelin Gerda (2012). *A dignity economy: Creating an economy which serves human dignity and preserves our planet*. Lake Oswego, OR: World Dignity University Press.
- Lindner, Evelin Gerda (2017). *Honor, humiliation, and terror: An explosive mix — And how we can defuse it with dignity*. Lake Oswego, OR: World Dignity University Press.
- Lindner, Evelin Gerda (2023). *From humiliation to dignity: For a future of global solidarity*. Lake Oswego, OR: World Dignity University Press.
- Publius Flavius Vegetius Renuatus, and Michael D. Reeve (2004). *Epitoma rei militaris*. Oxford: Clarendon Press. Written possibly in the reign of Theodosius the Great, Roman Emperor from 379–395 CE, first printed edition Utrecht, 1473.

¹ Arendt, 1968.

² Butler, 2020.

³ Arendt, 2022.

⁴ Eriksen, 2014, 2016, Eriksen, et al., 2010, Eriksen and Neumann, 2011.

⁵ Konstan, 2005.

⁶ Lindner, 2017, side xi. Se også Lindner, 2006, Lindner, 2009, Lindner and Desmond Tutu (Foreword), 2010, Lindner, 2012, og Lindner, 2023.

⁷ Publius Flavius Vegetius Renuatus and Reeve, 2004. Publius Flavius Vegetius Renuatus, ofte referert til som Vegetius, var en forfatter av det senere romerske riket på slutten av det 4. århundre e.Kr.

⁸ Buber, 2003.

⁹ Bostad, 2017, 2021.

¹⁰ 26. august 2011, prorektor ved Universitetet i Oslo Inga Bostad sender hilsener til den 17. årlige dignity konferansen som finner sted i New Zealand, https://youtu.be/hbOBj_UJt2Y.